

**MAKTABGACHA INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH
TEXNOLOGIYALARI**

Quchqorova Gulandon Ulug'bek qizi
Qo'qon Universiteti Maktabgacha ta'lim (sirtqi)
yo'nalishi talabasi 3-kurs talabasi,
Imomaliyeva Musharrafxon Ilhomjon qizi
O'zRFA doktoranti

Annotatsiya: Maqolada yurtimiz ta'lim tizimidagi islohotlar va ularning ahamiyati, inklyuziv ta'limni yuksaltirish masalalari, 2020-2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasining pedagogik mohiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, ta'lim shakllari, inklyuziv ta'lim, UNCPRD, UNICEF, integrasiya, pedagogik tahlil, metod, ijtimoiy siyosat.

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalarga g'amxo'rlik ko'rsatish davlat siyosati darajasida ko'tarilmoqda. 2020-yil 13-oktyabrda "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son qarorida 2020-2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasiga O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo'yicha qator vazifalar belgilab berildi[1,1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar oyida "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmonining **66-maqsadida belgilangan "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish" uchun** nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta'minlovchi inklyuziv ta'lim va ishga joylashtirish tizimini takomillashtirish masalalariga alohida to'xtalib o'tilgan[2,1].

Imkoniyati cheklangan fuqarolarning statistikasiga murojaat qiladigan bo'lsak, O'zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash amaliyotini takomillashtirish mavzusi naqadar dolzarb ekanligini yana bir bor ko'rish mumkin. 2019-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, mamlakatimiz bo'yicha rasmiy tarzda 710 mingga yaqin imkoniyati cheklangan shaxslar ro'yxatga olingan. Ularning 101 ming nafarini 16 yoshgacha bo'lgan imkoniyati cheklangan bolalar tashkil qiladi[3,1].

Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni ta'lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida tashkil etishning huquqiy me'yorlari ishlab chiqilgan. "Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida"gi[4,143] Deklaratsiyaning mazmunidan shu narsani tushunish mumkinki, nogiron fuqarolar uchun jamiyat hayotida to'liq ishtirok etish kafolatlanadi. Ammo mazkur deklaratsiyada nogiron bolalar, ularning ta'lim olish imkoniyatlari va barcha davlatlar tomonidan imkoniyati cheklangan bolalarning huquqlari batafsil yoritilganligi aniqlandi. Bu xususda Suleymenova R.A. fikricha, "Agarda nogiron bolalarning o'z jamoalari va butun jamiyat ijtimoiy hayotiga jalb etish imkoniyatlari rad etilsa, ularning imkoniyatlari keskin kamayadi" degan fikrni bildirdi.

Imkoniyati cheklangan har bir bolaning o'z oilasida yashab tarbiyalanish huquqini ta'minlash maqsadida ta'limning ustuvor shakli sifatida umumiy, ya'ni inklyuziv ta'lim belgilangan. Bu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga oilada yashash, ota-ona mehridan bahramand bo'lib o'z mahallasida tengqurlari orasida umumiy ta'lim olish imkonini beradi.

"Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" maxsus ehtiyojli bolalarning ham barcha huquqlarini kafolatlar ekan, "barcha huquqlar – barcha bolalarga" tamoyili e'tirof etiladi.

Inklyuziv ta'limni amaliyotga o'ziga xos tarzda joriy qilish uchun pedagogik, tashkiliy va usuliy ishlar zarur. Maxsus ehtiyojli bolalarning umumta'lim sharoitida o'qitilishi ularning o'ziga xos xususiyatlari, nuqson turi, darajasi va sinfdagi bolalar sonini e'tiborga olgan holda tashkil qilinadi. Avvalo shuni ta'kidlash joizki, o'quvchilarning yoshlari bir xil bo'lsa-da, lekin ular bir-birlariga o'xshamaydilar. Barcha bolalarning individual psixologik, shaxs xususiyatlari, idrok qilish darajasi, zehn va idroki turlichadir. Shu bois maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bola ta'lim olayotgan inklyuziv sinflardagi o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish masalasi yanada murakkabroq muammolarni hal etishni talab etadi. Inklyuziv sinfda o'qituvchi bolalarning imkoniyatini e'tiborga olib, darslarni shunga muvofiq rejalashtira olsa, bolalarning nogironligi bilim olishiga ta'sir qilish va qiyinchiliklarni bartaraf etishning samarali yo'llaridan foydalansa, maktab va oila hamkorligini to'la yo'lga qo'ya olsa, nogiron bolaning kelajagiga ishonch bilan qarasagina dars jarayonining muvaffaqiyatli kechishiga erishish mumkin. Har bir bola o'z imkoniyat darajasida rivojlanadi. Atoqli psixolog olim L.S.Vigotskiy aytganidek: «Har qanday ruhiy yoki jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi».

Inklyuziv ta'limning joriy etilishi milliy, tashkiliy va uslubiy islohotlarni talab etadi. «Umumta'lim» va «Maxsus ta'lim» o'rtasidagi to'siqlar olib tashlanishi kerak.

Inklyuziv ta'lim (inglizcha "inclusion - uyg'unlashgan, jalb qilingan") "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda "barcha o'quvchilar uchun maxsus o'quv ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda ta'lim olish imkoniyatini teng ravishda ta'minlash" deb belgilangan.

Inklyuziv ta'lim haqida gapirganda, ta'lim ehtiyojlarining turli-tuman yo'nalishlariga alohida urg'u berish zarur. Shu bilan birga, psixofiziologik rivojlanishida alohida xususiyatlarga va sog'lig'ining imkoniyatlari cheklangan bolalarni o'qitishga alohida e'tibor va tadqiq etish lozim.

Pedagog tomonidan ta'limjarayonida innovatsion xarakterga ega turli faol metodlarning qo'llanilishi imkoniyati cheklangan bolalarni rivojlantirish, qobiliyatlarini yanada o'stirishga xizmat qiladi.

Xususan:

- muammoli izlanish;
- kichik tadqiqotlarni olib borish;
- debat;
- bahs-munozara;
- evristik suhbat;
- kichik guruhlarda ishlash va b.

Mashg'ulotlarini tashkil etishda pedagoglar o'quv axborotlarining imkoniyati cheklangan bolalar bilim, ko'nikma, malaka va tajribalariga tayangan holda ularni qiziqitira oladigan, fikrlashga, ijodiy yondashishga undaydigan imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Inklyuziv ta'lim jarayonida pedagoglar tomonidan:

- turli shakl, metod, vosita va texnologiyalardan samarali, maqsadli foydalanish;
- o'quv topshiriqlarini bajarishda imkoniyati cheklangan bolalarga usullarni mustaqil tanlash imkonini berish;
- imkoniyati cheklangan bolani juftlikda, kichik guruhda va jamoada ishlashini ta'minlash;
- mashg'ulotlarning loyihalashtirilishiga e'tiborning qaratilishi nafaqat o'qitish sifatini yaxshilaydi, samaradorligini oshiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuzivlikni qo'llash imkoniyati bo'yicha SWOT tahlili

S – afzalliklari	W – kamchiliklari
<ol style="list-style-type: none"> 1. Inklyuziya kamsitilishning oldini oladi; 2. Imkoniyati cheklangan bolalarni oddiy bolalar qatoriga qo'shib, sifatli ta'limlashini ta'minlagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlari va harakatlarini rivojlantirishi; 3. AEBlar ham jamiyatning bir bo'lagi ekanligini his qiladi; 4. Erta tashxis orqali boladagi nuqsonni bartaraf etishga erishish mumkin; 5. Sog'lom bolalarda AEBlarni qo'llab-quvvatlash, yordam berishga intilish - insonparvarlik hissi tarbiyalanadi; AEBlar yetarlicha g'amxo'rlik va mutaxassislar diqqat-e'tibori orqali ham kognitiv, ham ruhiy, ham jismoniy rivojlanib boradi. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Jamiyatga inklyuziya tushunchasini singdirish muammosi; 2. Mutaxassislar yetishmasligi (logoped, defektolog, psixolog); 3. AEBlar sog'lom bolalar tomonidan kamsitilishi; 4. AEBlarning hamma mashg'ulotlarda faol qatnasha olmasligi; 5. Ota-onalar bilan hamkorlik muammosi; 6. Maxsus ehtiyojli bolalar uchun o'quv dasturlari hali ham moslashtirilmagan; Infratuzilma (texnik resurs) yetishmasligi.
O - imkoniyatlar	T- tahdidlar
<ol style="list-style-type: none"> 1. AEBlarga o'z imkoniyatini o'zi uchun kashf etish imkonini beradi; 2. Bu ta'lim tizimi AEBlarga yaqinlari va tengdoshlari davrasida bo'lishga imkon beradi; 3. Hamkorlikda ishlash imkoniyati orqali dunyoqarashi kengayib, hayotiy tajribasi oshadi; 4. Ilgari sezilmagan imkoniyatlari ochiladi; 5. Yotsirash, yakkalanish kabi stereotiplari yo'qoladi; 6. AEBlar bilan ishlashning samarali metodlarini yaratish imkoniyati; <p>Jamiyat va davlat taraqqiyoti uchun AEBlar orasidan ham yangi iste'dodlar, g'oyalar egasi tarbiyalanishi mumkin.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Diskriminatsiya yuzaga keladi, hamma bolalar ham nuqsonli bola bilan ta'lim-tarbiya olishni xohlamaydi, ya'ni ularni qabul qila olmaydi; 2. Nogiron bolalardagi mavjud muammolarni o'rganish, korreksiyalash, kompensatsiya qilish, bilim ko'nikmalarni hosil qilish ishlarining bir vaqtning o'zida yonma-yon ravishda olib borilishi qiyin kechishi; 3. Ushbu ta'limga o'zini oqlamas yo'qolib ketishi; <p>Maxsus ta'lim tashkilotiga ehtiyoj kamayishi.</p>

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta'limda pedagogik jarayonning mazmun komponenti alohida ehtiyojli bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tarkibning o'zgaruvchanligini ta'minlashdan iboratdir. Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo'lmish farzandlarni ma'suliyatini his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab yashashiga salmoqli ulush qo'shadigan munosib fuqarolar bo'lib yetishishlariga kata umid bilan qaraladi. Ko'plab mamalatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktablar mavjud ularning vazifasi esa ularni maxsus o'quv yurtlariga tayyorlash hamda ijtimoiy hayotga moslashuviga shart-sharoit yaratishdir.

Maktab va maktabgacha inklyuziv ta'lim qachon ushbu jarayonga tayyor bo'ladi?

- inklyuziv ta'lim- tarbiya bosqichini modernizatsiyalashning vazifalaridan biri sifatida belgilansa;

- maktab va maktabgacha sifatlil ta'lim tushunchasi doirasida jismoniy va ruhiy jihatdan imkoniyati cheklangan bolalarning ham ishtiroki ta'minlansa;

- oilalar, pedagogik jamoalar, rahbar xodimlar orasida maktab va maktabgacha yoshdagi jismoniy va ruhiy rivojlanishida imkoniyati cheklangan bolalar alohida maxsus ta'limga jalb etilishi kerak, degan fikrlarga barham berilsa;

- Har bir shahar va tuman Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan biri inklyuziv resurs markazi sifatida belgilansa;

- Ota-onalarning qonuniy xabardorligi oshirilsa.

Jamiyatda har qanday shaxsga uning qiziqishlari, ehtiyojlari, imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim turini tanlash huquqi berilishi kerak. Shubhasiz, jamiyatning tuzilishi qanchalik murakkab bo'lsa, ijtimoiy tabaqalanish va qiyinchiliklar shunchalik katta bo'ladi. Ushbu muammoni ijobiy hal qilmasdan, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning konstitutsiyaviy huquqlariga tajovuz qilish, ularning qadr-qimmatini mensimaslik va ijtimoiy kamsitish ko'rinishlariga barham bermasdan turib hech bir davlat sivilizatsiyalashgan mamlakatga aylanmaydi.

Maktabgacha alohida ehtiyojli bolalar inklyuziv ta'limini takomillashtirish yo'nalishlari quyidagilarga asoslanadi:

- erta tashxisni yo'lga qo'yish;

- maxsus ehtiyojli bolalarga nisbatan jamiyatda ijobiy munosabat uyg'otish;

- ota-onalar va hamjamiyatning ishtirokini kuchaytirish;

- o'qitish uchun zarur vosita va asbob-uskunalarining mavjudligini ta'minlash;

- ta'limmuassasalarini jismoniy va ruhiy rivojlanishida kamchiligi bor bolalarga ham imkoniyat yaratishni e'tiborga olgan holda moslashtirish;

- kadrlar tayyorlash jarayonida islohotlarni amalga oshirish;

- pedagoglarning inklyuziv malakasini oshirish uchun tez-tez seminar-treninglar o'tkazish;

- inklyuziv ta'limni joriy qilish bo'yicha xalqaro va milliy tajribalarga asoslangan holda, multimedia kutubxonalarini tashkil etish va ularni ommaga targ'ibot qilish;

- har bir umumiy Maktabgacha ta'limtashkilotlari tasarrufida inklyuziv ta'limni targ'ibot qilish, o'quv metodik majmualar, dasturlar bilan ta'minlash va joylardagi mahalliy xalq ta'limi organlari bilan o'zaro aloqa o'rnatish, axborotlarni yetkazish vazifasini bajaruvchi pedagoglar, ota-onalar ishtirokida jamoaviy kengash tuzish talab etiladi.

Inklyuziv ta'limning asosiy g'oyasi – bu bolani ta'limtizimiga kirishga tayyorlash emas, balki ta'limtizimini ularga (har xil turdagi bolalarga) moslashtirishdir. Shunisi muhimki, inklyuziv ta'limjamiyatda har bir shaxsni ruhan sog'lom va o'z o'rniga ega, pozitiv fikr lay oladigan bo'lib shakllanishiga kuchli ta'sir qiladi. Bu esa jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish va intellekt imkoniyatlarini to'la namoyon eta olmaslik muammosining barham topishiga zamin yaratadi.

Fodalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi «Nogironlar huquqini ijtimoiy himoyalash to'g'risida»gi Qonun -1991 yil.

2. "Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'limto'g'risida muvaqqat Nizom"- XTV 234-sonli buyrug'i-2005 yil 19 sentyabr.

3. "Nogiron shaxslar huquqlari" to'g'risidagi Deklarasiya (1975 yil)

4. "Bola huquqlari to'g'risidagi" Konvensiya -1989 yil;

5. R.Shomaxmudova "Inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari"- Razzoqov O.J.- Toshkent-2007 yil